

ΑΡΙΣΤΟΞΕΝΟΥ Δ. ΣΚΙΑΔΑ
Τακτικού καθηγητού
τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

ΟΙ ΚΛΑΣΣΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ Ἑρωτήματα καὶ σύγχρονοι στόχοι

Ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀντικειμένου μιᾶς ἐπιστήμης δὲν εἶναι ποτὲ «καθοριστικὸς» καὶ δεσμευτικὸς γιὰ ὅλες τὶς ἐποχὰς καὶ γιὰ ὅλους τοὺς λαούς. Ὅρθότατα ἔχει συχνὰ τονισθῇ, ὅτι ἡ ἔννοια καὶ ὁ ὅρισμός μιᾶς ἐπιστήμης εἶναι στὴν οὐσία θέμα διαλεκτικῆς σχέσεως, διότι ὑπάρχει ἀκριβῶς μιὰ συνεχῆς διαλεκτικὴ διαδικασία καὶ σύνδεση ἀνάμεσα στὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων καὶ στὸν καθορισμὸ τῆς ἔννοιας τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν¹. Διότι καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης μεταβάλλεται καὶ οἱ προϋποθέσεις —ἐποχικὲς, κοινωνικὲς καὶ ἀτομικὲς— δὲν εἶναι πάντοτε οἱ ἴδιες στὸν κάθε ἐπιστήμονα. Γιὰ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες δὲν γίνεται λόγος ἐδῶ. Εἶναι γνωστὸ, ὅτι στὴν ἐξέλιξή τους σήμερα εἶναι στενὰ συνδεδεμένες μὲ τὶς ἐκπληκτικὲς ἐπιτεύξεις τῆς τεχνικῆς καὶ ὅτι κάθε τόσο διαφοροποιοῦνται ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τῆς τεράστιας διευρύνσεως τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ ὕλικου, πὺ κάθε τόσο ἀποκτοῦν. Ἀντίθετα, οἱ λεγόμενες «πνευματικὲς» ἐπιστῆμες εἶναι περισσότερο δεμένες μὲ τὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐξελίξεις.

Τὸ ὕλικὸ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἶναι, ὡς γνωστόν, τὰ κείμενα. Βασικὴ διαπίστωση ὅμως (πρέπει νὰ) εἶναι, ὅτι τὸ ὕλικὸ αὐτὸ δὲν εἶναι ποτὲ τὸ ἴδιο ποσοτικά: αὐξάνεται συνεχῶς, μὲ παπυρικὰ —κυρίως— εὐ-

1. Γιὰ τὸ πρόβλημα στὴν κλασσικὴ φιλολογία εἰδικὰ βλ. R. Falus, Zur Frage der Definition der Klassischen Philologie (Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Tom. X, Fasc. 1 - 3, Budapest 1962, 107 - 113) καὶ R. Schottlaender, Zur Neubestimmung des Begriffs der "Klassischen" Philologie (Das Altertum 11, 1965, 124 - 128) βλ. τὴν ἀπαντητικὴ μελέτη τοῦ R. Falus, Weshalb soll man klassische Philologie studieren? (Das Altertum 11, 1965, 239 - 243). J. Irmscher, Praktische Einführung in das Studium der Altertumswissenschaft, Berlin 1954. K. I. Βουρβέρη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀρχαιογνωσίαν καὶ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν (Δημοσιεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας, Σειρὰ 2α, ἀριθ. 15, Ἀθῆναι 1967, σελ. 90 κ. ἑ.).

ρήματα. "Ετσι ή εικόνα λ.χ., πού είχαμε για τόν Βακχυλίδη τόν περασμένο αιώνα, είναι έντελως διαφορετική άπ' αυτή, πού έχομε σήμερα. "Ας χρησιμοποιούν μερικοί τούς Λυρικούς άκόμη άπ' την έκδοση του Bergk! "Αν παρακολουθή κανείς τις εκδόσεις των παπύρων της 'Οξύρρυγχου, διαπιστώνει με δέος, πόση έπαγρύπνηση πρέπει να έχη ό φιλόλογος και πόση ευθύνη για τό καινούργιο υλικό, πού καλείται να έρμηνεύσει. "Όταν ό R. Pfeiffer τό 1923 εξέδωσε τά "Callimachi fragmenta nuper reperta" έχρησιμοποίησε 10 παπύρους. Στα προλεγόμενα του 2ου τόμου της μνημειώδους έκδόσεως του Καλλιμάχου¹ παρουσίασε 37 παπυρικά κείμενα. Τό ίδιο παρατηρείται σε πολλές περιπτώσεις —ιδίως στους Λυρικούς ποιητές. 'Ακόμη και πρόσφατα δημοσιεύθηκε ό περίφημος πάπυρος της Κολωνίας, πού έδημιούργησε πρόβλημα για την όλη έρμηνεία και κατανόηση του 'Αρχιλόχου².

"Ενας άλλος βασικός παράγων έχει διαφοροποιήσει την σημερινή κλασσική φιλολογία: οι έπιστημονικές μέθοδοι έγιναν τελειότερες. Συγχρόνως όμως έγινε στενότερη ή σχέση της κλασσικής φιλολογίας με τις άλλες συγγενείς αρχαιογνωστικές έπιστήμες και μαθήσεις, όπως λ.χ. την αρχαιολογία, την ιστορία, τη γλωσσολογία, την παπυρολογία, τη θρησκευολογία, την κριτική του κειμένου, την επιγραφική κ.τλ.

'Η σύνδεση αυτή δημιουργεί βέβαια ένα μεγάλο πρόβλημα, πού καταμερίζεται σε πολλά έρωτήματα και άπορίες σχετικά με τόν όρισμό της κλασσικής φιλολογίας ως έπιστήμης. Τό πρώτο και βασικό έρώτημα είναι: μπορεί να θεωρηθή ή κλασσική φιλολογία αυτόνομη και αυτοτελής έπιστήμη; Δηλαδή: αυτή ή σύνδεσή της με τις άλλες μαθήσεις βοηθεί στην υπογράμμιση της αυτοτέλειάς της ή σημαίνει μιá σχέση εξαρτήσεως; "Όπως είναι ευνόητο, μιá σειρά άλλων έρωτημάτων πλαισιώνει τό βασικό πρόβλημα: πώς είναι δυνατόν να καθορισθή ή άμοιβαία σχέση της κλασσικής φιλολογίας με τις άλλες συγγενείς έπιστήμες και μαθήσεις; Πώς συνάπτεται αυτή με κάθε μιá άπ' τις άλλες χωριστά; Αυτή ή σχέση είναι μόνιμη και άπαραίτητη ή μήπως μεταβάλλεται κατά έποχές; Ποιός είναι ό ρόλος της κλασσικής φιλολογίας, όταν προσφέρει και όταν δέχεται;

"Αν ξεκινήσωμε άπ' την ευρύτερη άντίληψη περί κλασσικής φιλολογίας, πρέπει να πούμε, ότι άντικείμενό της είναι γενικώτερα ό έλληνικός και ό ρωμαϊκός κόσμος. "Όσο και άν κατά καιρούς και κατά τη διαδρομή των αιώνων κυριαρχούσαν στην έρευνα της αρχαιότητας κάθε φορά διά-

1. Oxford, I: 1949, II: 1953.

2. Πρώτη δημοσίευση από τούς R. Merkelbach και M. L. West στο περιοδικό "Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik" 14, 1974, 97 - 112 (με προσθήκες στον τόμο 16, 1975, 217 - 219 και 220 - 222). 'Ακολούθησαν πολλές μελέτες και συζητήσεις, βλ. λ.χ. Poetica 6, 1974, 468 - 512 κ.ά.

φορες απόψεις και μέθοδοι, και τὸ κέντρο βάρους ἔπεφτε κάθε φορά σ' ἄλλη περιοχή, ἐν τούτοις στὸ κέντρο τῆς φιλολογικῆς δραστηριότητος και ἔρευνας εὐρισκόταν πάντοτε ἡ πολιτιστικὴ ζωὴ αὐτῶν τῶν δύο ἀρχαίων λαῶν, τῶν Ἑλλήνων και τῶν Ρωμαίων. Κατ' οὐσίαν ὅλες οἱ ἐπὶ μέρους μαθήσεις ἔχουν ἓνα κοινὸ στόχο: νὰ κατανοήσουν και ν' ἀποκαλύψουν τὸν βίον τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, ποὺ δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται μόνο στὶς πνευματικὰς ἐπιτεύξεις του, ἀλλὰ νὰ ἐπεκτείνεται και στὶς οἰκονομικὰς, κοινωνικὰς και πολιτικὰς δομὰς του. Βέβαια, ὅλες οἱ ἐπὶ μέρους εἰδικὲς ἐπιστῆμες (μαθήσεις) ἔχουν τὴ δική τους, ἰδιαίτερη περιοχή ἔρευνας και τὴ δική τους ἰδιαίτερη μέθοδο. Δὲν ἔχουν ὅμως (και δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἔχουν) ἀπόλυτη αὐτονομία, διότι κάθε καινούργια ἐπιστημονικὴ πρόοδος ἢ κάθε νέα ἀποκάλυψη δὲν προσγράφεται μόνο στὴν εἰδικὴ ἐπιστημονικὴ περιοχή, ὅπου οὐσιαστικὰ ἀνήκει, ἀλλὰ διευρύνει γενικώτερα ὁλόκληρην τὴν εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου κόσμου και τὸ σύνολο τῆς ἱστορίας γιὰ τὴν ἐποχὴ, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει. Καὶ ἀντίστροφα: ἡ διεύρυνση, ποὺ ἐπιτελεῖται ἀπ' τὶς διάφορες ἐπιστημονικὰς δραστηριότητες, ἐπιδρᾷ και στὴν ἐξέλιξη και στὴν πρόοδο τῆς κάθε μιᾶς ἀπ' τὶς εἰδικὲς μαθήσεις. Ἔτσι μιὰ σημαντικὴ διαπίστωση στὸν τομέα τῆς ἐπιγραφικῆς ἔχει σημασία και γιὰ τὴν ἀρχαία ἱστορία και —ἐνδεχομένως— γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, τὴ μυθολογία, τὴ θρησκευσιολογία κ.τ.λ. Καὶ ἀντίστροφα: διαπιστώσεις και διευρύνσεις στὴν εὐρύτερη περιοχή τῆς ἀρχαιογνωσίας ἔχουν ἀναγκαστικὰ ἐπιδραση και στὶς εἰδικὲς ἐπιστῆμες. Ἐπομένως: τὸ ἀντικείμενο τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἶναι ὁλόκληρος ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀρχαίας κοινωνίας σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις του και σὲ κάθε σχέση.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ θυμηθοῦμε μιὰ ἄποψη, ποὺ ἔχει διατυπωθῇ συχνὰ και ποὺ ἐκφράζει οὐσιαστικὰ τὸ πεδίο δράσεως τῆς κλασσικῆς φιλολογίας: ὅτι δηλ. μπορούμε νὰ θεωρήσωμε τὴν κλασσικὴν φιλολογία ὡς τὴν ἐπιστῆμην ἐκείνην, ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀποκάλυψη και τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαίων γραπτῶν μνημείων. Ἡ ἄποψη αὕτη εἶναι στὴ βάση τῆς σωστῆς, διότι ἀσφαλῶς τὰ κείμενα εἶναι τὸ πρωταρχικὸ ὑλικὸν και ἡ ἐρμηνεία τους ὁ στόχος τῆς φιλολογικῆς ἐπιστῆμης. Ἡ ἐρμηνεία ὅμως δὲν πρέπει νὰ ὑποτάσσεται σὲ α ἰσχυρὰ ἀρχὲς και θέσεις. Τὸ κείμενον πρέπει νὰ ἐρωτᾷται ἐρμηνευτικῶς και ὁ φιλόλογος πρέπει νὰ ζητῇ ἀπ' αὐτὸ μόνο ὅ,τι τοῦ προσφέρει, χωρὶς βιασμούς. Οἱ προσωπικὲς ἀπόψεις μπορούν νὰ ἐπιβεβαιώνωνται ἀπὸ τὸ κείμενον, χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ προσαρμοσθῇ στὶς ἀπόψεις τοῦ ἐρμηνευτῆ. Ἡ ἐπιστῆμη (πρέπει νὰ) εἶναι ἀμερόληπτη και ἀδέσμευτη. Ἡ ἐρμηνεία διαπιστώνει και ἀποκαλύπτει, χωρὶς σκοπιμότητες και προκαταλήψεις¹.

1. Περὶ τοῦ θέματος βλ. Ι. Θ. Κακριδῆ, Φιλολογικὴ ἐρμηνεία, Ἀθήνα 1942 (Ἀνθρω-

Είναι πολύ φυσικό και απαραίτητο, ή φιλολογική ένασχόληση με τὰ κείμενα νὰ ἔχη περιωρισμένους καὶ συγκεκριμένους στόχους: τὴ γλῶσσα, τὴ γραμματικὴ, τὴν ὑφολογία, τὸν πολιτισμό, τὶς κοινωνικὲς συνθήκες, τὴ μυθολογία κ.τ.λ., διότι καμμιά ἐρμηνεία δὲν καλύπτει ὅλα τὰ σημεῖα καὶ ὅλους τοὺς στόχους. Μιὰ τέτοια προσπάθεια θὰ ὀδηγοῦσε σὲ ναυάγιο καὶ σὲ χάος. Ἡ ἀνασύνθεση τοῦ ἀρχαίου κόσμου σ' ὅλη τὴν εὐρύτητά του γίνεται μόνο συλλογικά, μὲ συνεργασία ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους ἀρχαιολογιστικῶν ἐπιστημῶν.

Εἶναι χαρακτηριστικό —τόσο γιὰ τὴ δυσκολία καθορισμοῦ τοῦ ἀντικειμένου τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ὅσο καὶ γιὰ τὶς διαφορετικὲς ἀντιλήψεις, ποὺ κυριαρχοῦν κάθε τόσο στὴ διατύπωση ἑνὸς ὀρισμοῦ—, ὅτι οἱ φιλόλογοι προσπαθοῦν νὰ καθορίσουν τὴ φιλολογικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ δραστηριότητά τους ξεκινώντας ἀπὸ δύο δεδομένα: ἀπὸ τὸ ὑλικό (τὰ κείμενα) καὶ ἀπὸ τὴν δυνατότητα τῆς σωστῆς ἀξιοποιήσεώς του. Ἔτσι λ.χ. ὁ R. Pfeiffer¹ καθώρισε τὸ βασικὸ σκοπὸ τῆς φιλολογίας ὡς ἑξῆς: «νὰ διατηρήσωμε (οἱ φιλόλογοι), νὰ ἀποκαταστήσωμε καὶ νὰ ἀναγνωρίσωμε τὴ γλωσσικὴ μορφή καὶ δομὴ καθὼς καὶ τὸ νόημα τῶν κειμένων». Σ' αὐτὴ τὴ διατύπωση, ποὺ σκοπεύει στὴ φιλολογικὴ κριτικὴ, στὴν ἐκδοτικὴ καὶ στὴν ἐρμηνευτικὴ συγχρόνως, κυριαρχεῖ —ὅπως φαίνεται καθαρὰ— ὡς στόχος: ἡ σωστὴ κατανόηση τῶν κειμένων. Στὴ μοναδικὴ ἀπαιτήση γιὰ σωστὴ ἐρμηνεία στηρίζεται καὶ ἡ διατύπωση τοῦ H. Patzer², ὅτι δηλ. χρέος τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας εἶναι «νὰ καταδείξῃ αἰτιολογημένα τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ ἓνα συγκεκριμένο κείμενο». Φαίνεται καθαρὰ, ὅτι μὲ τὴν ἀπαίτηση αὐτὴ οὐσιαστικὰ ἐπιστρέφομε στὶς παλαιὲς ἀντιλήψεις τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅταν ὁ πολὺς August Böckh³ καθώρισε τὴ φιλολογία, ὡς “das Erkennen des Erkannten”, δηλ. «γνώση τῶν ἐγνωσμένων», ὅπου ὁ «ἱστορισμὸς» τῆς φιλολογίας εἶναι σαφής.

Ἔτσι γίνεται κατανοητὸ ἀκόμη καὶ σήμερα τὸ δίλημμα, ποὺ διατύπωσε ὁ F. Nietzsche ὅτι ὑπάρχει ἀναγκαστικὰ ἀνάμεσα στὸν «ἱστορισμὸ» καὶ στὸν «ἀνθρωπισμὸ», καὶ ποὺ συνεχῶς ἀναβιώνει κάθε φορὰ, ποὺ ἀντιμετωπίζεται τὸ θέμα τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ἔργου τῆς φιλολογίας, πρᾶγμα ποὺ δείχνει, ὅτι καὶ σήμερα παίζει μεγάλο ρόλο στὴν ὅλη προβληματικὴ

πιστικά, 31 - 46). Κ. Ι. Βουρβέρη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν, σσ. 101 - 138, Κ. Ν. Παπανικολάου, Φιλολογικὴ ἐρμηνεία, Ἀθήνα 1972.

1. *Philologia Perennis*, München 1961, σ. 18. Στὴ μελέτῃ αὐτὴ τονίζεται ἐπίμονα ἡ συνέχεια τῆς φιλολογικῆς ἐπιστῆμης κατὰ τὴ διαδρομὴ τῶν καιρῶν.

2. *Der Humanismus als Methodenproblem der Klassischen Philologie* (στὸν τόμο: *Humanismus*, herausg. von Hans Oppermann, Darmstadt (WdF XVII) 1970, σ. 270).

3. *Enzyklopädie und Methodenlehre der philologischen Wissenschaften*, Leipzig 1886² (ἀνατύπωση τοῦ 1ου μέρους: Darmstadt 1966), ἰδιαίτερα σσ. 3 - 33: “Die Idee der Philologie, ihr Begriff, Umfang und höchster Zweck”.

του θέματος. 'Ο Κ. Reinhardt¹ ανανέωσε με ιδιαίτερη οξύτητα τὸ πρόβλημα, πὺ εἶναι: ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὸ κλασσικὸ ἰδεῶδες καὶ στὴν (ἀναγκαστικὴ) ἱστορικὴ δραστηριότητα στὴν περιοχὴ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας —μὴ ἀντίφαση, πὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν συνεχῶς προοδευτικὴ εἰδίκευση καὶ τὸ ξόδεμα τῶν ἐπιστημονικῶν δυνάμεων σὲ μεγαλεπήβολα σχέδια, καθαρὰ ἱστορικῆς ἐρευνητικῆς ἐργασίας. "Ἄλλο θέμα, ἂν ἡ θέση τοῦ Reinhardt εἶναι συζητήσιμη. Πάντως τὸ πρόβλημα τίθεται πάλι στὴν παλαιὰ του βάση. Βέβαια, τελικὰ ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν κλασσικὴ φιλολογία ἀποβλέπει στὴ κατανόηση ἑνὸς ἀρχαίου πολιτισμοῦ, πὺ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τοῦ νεώτερου —εὐρωπαϊκοῦ κυρίως— πολιτισμοῦ. Τὸ νὰ καθορισθῇ ὅμως τὸ ἔργο τῆς φιλολογίας ἀπλὰ ὡς "Study of a Civilization", ὅπως συνοπτικὰ τὸ διατυπώνει ὁ West² καὶ ὅπως καὶ ἄλλοι ἐρευνητὲς φαίνεται νὰ τὸ ἐννοοῦν, δὲν ἀρκεῖ. Γιατὶ σ' αὐτὴ τὴ λιτότητα τοῦ ὁρισμοῦ περικλείεται μὴ τεράστια εὐρύτητα, ὅπως ἤδη τὴν ἐννοοῦσε ὁ Wilamowitz: τὸ ἀντικείμενο τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἶναι "die griechisch-römische Kultur in ihrem Wesen und allen Äusserungen ihres Lebens"³.

Χρέος τῆς φιλολογίας εἶναι νὰ ἀντιμετωπίξῃ τὰ κείμενα ὡς παραγωγὴ ἑνὸς μακρινοῦ παρελθόντος καὶ ὄχι ὡς σύγχρονα δημιουργήματα. Γι' αὐτὸ ὁ ἐρμηνευτὴς δὲν πρέπει νὰ μεταθέτῃ τὰ κείμενα στὴν ἐποχὴ του, ἀλλὰ ἔχει χρέος νὰ μετατίθεται ὁ ἴδιος στὴν ἐποχὴ καὶ στὶς συνθήκες δημιουργίας τους. Αὐτὸ ἀσφαλῶς εἶναι ἐπίπονο καὶ ἀρκετὰ δύσκολο. Εἶναι ὅμως ὁ μόνος δρόμος. Ὑπάρχει, βέβαια, πάντοτε ὁ μόνιμος κίνδυνος: ὁ κάθε ἐρμηνευτὴς εἶναι —λίγο ἢ πολὺ— δέσμιος τῆς προσωπικότητάς του καὶ ὑποκύπτει στὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο καὶ στὶς προσωπικὲς του προτιμήσεις, καθὼς καὶ στὶς γενικώτερες ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις, πὺ ἔχει μέσα του. "Ἐτσι ἀκριβῶς διαφοροποιοῦνται οἱ ἐρμηνευτὲς. "Ἄν προσθέσωμε καὶ τὶς διαφορετικὲς ἐπιστημονικὲς δυνατότητες, πὺ διαθέτει ὁ καθένας, τότε προκύπτει τὸ ἀναμφισβήτητο γεγονός, ὅτι ἀπ' τὴ φύση τῆς ἡ ἐρμηνεία δὲν εἶναι ποτὲ τελειωτικὴ καὶ ποτὲ ὁμοίομορφη. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ἐπίσης, ὅτι κάθε ἐποχὴ εἶναι φορτισμένη μὲ τὶς δικῆς τῆς κοινωνικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς ἐμπειρίες, μὲ τὶς δικῆς τῆς ἀνησυχίες καὶ ἀναζητήσεις, πὺ συνυπάρχουν πάντοτε στὴν ὅποια ἐρμηνευτικὴ διαδι-

1. Die Klassische Philologie und das Klassische (διάλεξη: 1941), στὸ βιβλίο του: Von Werken und Formen, Bad Godesberg 1948, σσ. 419 - 457. Βλ. καὶ: Vermächtnis der Antike, Göttingen 1966².

2. M. L. West, Textual criticism and editorial technique, Stuttgart 1973 (Teubner Studienbücher: Philologie), σ. 1.

3. U. v. Wilamowitz - Moellendorff, Geschichte der Philologie, Leipzig 1921, σ. 1 (ἀνατύπωση: 1959).

κασία. 'Ακριβῶς γι' αὐτὸ κάθε ἐποχὴ πρέπει ν' ἀρχίζει ἀπ' τὴν ἀρχὴ τὸν διάλογο μὲ τὸ παρελθόν.

Ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν Ἀρχαιότητα καθορίζεται πάντοτε (καὶ στὸ παρελθὸν καὶ τώρα) ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη δομὴ ἑνὸς λαοῦ, ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς ἀνάγκες του, ἀπὸ τὴν ἰδεολογία του, ἀπὸ τὶς δικές του ἀναζητήσεις, ποὺ ἀνάλογα ἢ προωθοῦν καὶ εὐνοοῦν τὶς κλασσικὲς σπουδὲς ἢ τὶς ἐμποδίζουν καὶ τὶς ἀναστέλλουν. Ἀπὸ τὶς διάφορες αὐτὲς προϋποθέσεις διαμορφώνεται κάθε φορὰ καὶ τὸ κέντρο βάρους τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος καὶ καθορίζεται τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ μιὰ συγκεκριμένη ἐποχὴ ἢ ἓνα συγκεκριμένο λογοτεχνικὸ εἶδος. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰτί τὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον στρέφεται ἄλλοτε στὴν ἀρχαίῃ ἐποχῇ, ἄλλοτε στὴν κλασσικὴ καὶ ἄλλοτε στοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς, καὶ ἀκόμη γιὰτί ἡ ἔρευνα ἄλλοτε στρέφεται περισσότερο στὴ φιλοσοφία, ἄλλοτε στὴν τραγωδία, ἄλλοτε στὴν ἱστοριογραφία ἢ στὴν ρητορικὴ κ.τλ. Εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ ἱστορικὴ σύνδεση τοῦ πρὸς ἑρμηνείαν κόσμου μὲ τὸν κόσμον καὶ τὴν ἐποχὴ, ποὺ ἀσκεῖ τὸ ἑρμηνευτικὸ ἔργο. Ἐπομένως: κάθε ἐποχὴ καὶ κάθε κοινωνία διαμορφώνει μιὰ εἰκόνα τῆς Ἀρχαιότητος, ποὺ δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ δική της εἰκόνα. Γι' αὐτὸ κάθε ἐποχὴ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸν διάλογο μὲ τὸ παρελθόν. Χρέος λοιπὸν τῆς ἱστορίας τῆς φιλολογίας καὶ γενικὰ τῆς Ἀρχαιολογίας εἶναι, ὄχι μόνον νὰ ἐπεξεργασθῇ καὶ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὶς μεταλλαγές, ποὺ γνώρισε ἡ ἀντίληψη τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν Ἀρχαιότητα κατὰ τὴ διαδρομὴ τῶν καιρῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὶς αἰτίες, ποὺ ἀποτελοῦν τὴ βάση καὶ τὴν ἀφετηρία γιὰ τὶς μεταβολές αὐτές.

Πρέπει νὰ τονισθῇ ἐδῶ, πὼς ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο δέχεται κανεὶς τὸν ἀρχαῖον πολιτισμό, καὶ ἄλλο ἡ ἐπίδραση καὶ ἡ ἐπιβίωση τῆς Ἀρχαιότητος, γιὰτί αὐτὸ τὸ δεῦτερον εἶναι μιὰ ἀντικειμενικὴ «δεδομένη» διαδικασία, ποὺ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ μᾶς, ἐνῶ ἡ οἰκείωση καὶ ἡ παραλαβὴ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους σημαίνουν συνειδητὴ παραδοχὴ τῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ —καὶ ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ πνευματικὸ πολιτισμὸ καὶ ὄχι γιὰ ὑλικά ἀγαθά, ποὺ ἀκολουθοῦν εὐθύγραμμη ἐξέλιξη— ἡ πορεία τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ δὲν ἦταν πάντοτε «προ-οδευτικὴ», ἀλλὰ συχνὰ ὀπισθοδρομοῦσε. Ἀπλὸ παράδειγμα εἶναι ἡ σχέση τοῦ Μεσαίωνα πρὸς τὴν Ἀρχαιότητα σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ σχέση: Ἀναγέννηση - Ἀρχαιότης ἢ πρὸς τὴν ἑλληνολατρία τοῦ γερμανικοῦ Κλασικισμοῦ¹.

1. Βλ. σχετικὰ τὴ μελέτη τοῦ Johannes Irmscher, *Antikerezeption und National - kultur* (Klio 57 / I, 1975, 23 - 28), ὅπου ὁμοῦς τὸ θέμα ἐντοπίζεται κυρίως στὴ σχέση τῶν σοσιαλιστικῶν κρατῶν, ἰδιαίτερα τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας, μὲ τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸ καὶ στὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ καρπωθῇ κανεὶς τὰ πολιτιστικὰ ἀγαθὰ τῆς Ἀρ-

“Όταν ή συζήτηση άφορά τὰ άρχαία κείμενα, θίγει άναγκαστικά και τὸ ἐπίμαχο θέμα τῶν μεταφράσεων. Γενική, νομίζω, εἶναι ἡ άποψη, ὅτι ἡ σπουδὴ τῶν πρωτοτύπων κειμένων δὲν μπορεῖ ν’ ἀντικατασταθῇ οὔτε μὲ τις πιὸ καλὲς μεταφράσεις. Αὐτὸ δὲν συζητεῖται, γιατί εἶναι αὐτονόητο, και μόνο άγνοια ἢ σκοπιμότης θά μπορούσαν νά ὀδηγήσουν σ’ ἀντίθετη γνώμη. Θεωρῶ περιττὸ νά τεκμηριώσω μὲ ἐπιχειρήματα τὴν ἀναντικατάστατη ἀξία τοῦ πρωτοτύπου κειμένου. Αὐτὸ εἶναι πασιδῆλο και ἰσχύει γιὰ κάθε γλῶσσα, ὄχι μόνο γιὰ τις ἀρχαίες. Πολὺ περισσότερο ὁμως ἰσχύει γιὰ τις δύο κλασσικὲς γλῶσσες, ἀφοῦ ἀπέχουν χρονικά τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ μας, ὥστε ἡ μεταφραστικὴ «ἀποκρυπτογράφηση» τους δημιουργεῖ πρόσθετα προβλήματα¹.

Στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπιτελεῖται μιὰ πρωταρχικὴ δημιουργικὴ διαδικασία και ἐδῶ προσπάθησε ὁ ἄνθρωπος γιὰ πρώτη φορὰ και πέτυχε νά ὑποτάξῃ τὸν κόσμο και τὸ στοχασμὸ στη λέξη. Ἡ λέξη γιὰ τοὺς Ἕλληνες δὲν εἶναι ἀπλὴ «ἀποτύπωση» ἢ «διατύπωση», ἀλλὰ εἶναι «ἐντύπωση» στὸ πρᾶγμα, οὐσιαστικὴ καταξίωση τοῦ ἀντικειμένου. Μιὰ ἀσύλληπτη σειρά πολλῶν και νέων σημασιῶν και λεπτῶν ἀποχρώσεων καθηλώνεται μὲ τὴ γλῶσσα στὰ κείμενα τῶν ποιητῶν, ποὺ μαρτυροῦν —μὲ τὴν ἐρμηνεία— τις ἀπεριόριστες δυνατότητες τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας νά ἐκφράσῃ τὸν κόσμ².

Στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα διαμορφώθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ἔννοιες και ἀξίες μὲ πρωταρχικὴ δύναμη. Ἡ ἀντιμετώπισή τους ἐπομένως εἶναι ἰδιότυπη. Ἐπειτα, ὑπάρχουν οἱ ἐννοιολογικὲς ἀποχρώσεις τῶν λέξεων, ποὺ ποικίλλουν ἀπὸ συγγραφέα σὲ συγγραφέα και ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ και ποὺ δὲν καλύπτονται ἀναγκαστικά μὲ τις σύγχρονες γλωσσικὲς δυνατότητες. Γιὰ τοὺς φιλόλογους εἶναι γνωστὴ λ.χ. ἡ δυσκολία μεταφράσεως λέξεων, ὅπως *ἦθος*, *ἀρετὴ*, *virtus* κ.τλ. Πῶς θά μεταφρασθῇ ἡ πλατωνικὴ λ. *κατοκωχή*, ὁ ἀριστοτελικὸς ὅρος *ἐντελέχεια*, ἡ λ. *ῥυσμός* (= ρυθμός) στὸν Ἀρχίλοχο, τὸ ἐπίθ. *ἀβρός* στὴ Σαπφώ, οἱ ὁμηρικὲς λέξεις *θυμός*, *φρένες*, *ἄτη*, τὰ ἄπειρα παραδοσιακά ὁμηρικὰ ἐπίθετα, ποὺ εἶναι ἀδύνατο νά ἀποδοθοῦν σήμερα ἢ συχνὰ —ὅταν μεταφρασθοῦν— δημιουργοῦν κωμικὴ ἐντύπωση;

Βέβαια κανεὶς δὲν ἀρνεῖται, νομίζω, τὴν ἀναγκαιότητα τῶν μεταφρά-

χαιότητας μὲ βάση τις ἀρχὲς τοῦ Μαρξισμού-Λενινισμού. —Οἱ ἴδιες θέσεις ἐκπροσωποῦνται και στὴν ἀνακοίνωση τοῦ Irmischer, ποὺ ἔκαμε στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου μὲ θέμα: “Probleme der Aneignung des antiken Erbes” (Akademie-Verlag, Berlin 1976, 5 B.-Jahrg. 1976, Nr 6/G.). Ἐνδιαφέρουσες εἶναι και οἱ συμβολὲς στὴ συζήτηση, ποὺ ἀκολούθησε, ἀπὸ τοὺς: H. Klenner, W. Peek, Liselotte Welskopf (σσ. 15-30).

1. Βλ. Ι. Θ. Κακριδῆ, Τὸ μεταφραστικὸ πρόβλημα, Ἀθήνα 1961³ (= Θεσσαλ. 1936).

2. Βλ. Α. Δ. Σκιαδά, Ἡ ἰδιότητα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ λόγου και ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀποκάλυψις αὐτῆς (ἐναρκτήριο μάθημα τῆς 29ης Μαρτίου 1973), Ἀθῆναι 1974 (Ἐπίσημοι λόγοι Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1972-1973).

σεων. Θά ήταν άστείο και άστήρικτο. Οί μεταφράσεις όμως δέν ύποκαθιστούν τó κείμενο, αλλά βοηθούν στην προσπέλαση τού άρχαίου κόσμου «άπό δεύτερο χέρι», προσφέρουν τήν δυνατότητα προσεγγίσεως τού πνευματικού θησαυρού τής άρχαιότητας με κάποια άνεση γιά τούς μη ειδικούς και τόν πολý κόσμο. Τó άρχαίο κείμενο όμως κείται ένώπιόν μας ως έκφραστής τού δημιουργού του, προκαλεί σέ έρμηνεία και δέν έξυπηρετεί μόνο τόν συγκεκριμένο σκοπό τής κατανοήσεως τού έργου, αλλά óδηγεí και σέ μιá διαλεκτική άναμέτρηση με τήν άρχαία γλώσσα και τόν άρχαίο στοχασμό.

Ή άμεση και προσωπική γνώση τής γλώσσας δίνει στούς νέους τέτοιες δυνατότητες, πού άπό καμμιά μετάφραση δέν είναι δυνατό νά άντλήσουν. Μέσα άπό τά κείμενα κερδίζουν άμεση και πραγματική γνώση τού έσωτερικού τρόπου σκέψεως τών δύο λαών. Δέν άνακαλύπτουν μόνο τόν δρόμο πρòς τó κείμενο, αλλά μαθαίνουν και τήν πορεία, τόν τρόπο τής άνιχνεύσεως. Οί νέοι óδηγούνται στίς βασικές μορφές και στά στοιχεía τής σκέψεως γενικά, κι' óπως ή γλωσσική μόρφωση βοηθάει στην óξυνση και στη διαύγεια τού νοú, έτσι και ή μελέτη τών πρωτοτύπων κειμένων βοηθάει στό νά óξυνθῇ εκείνη ή έσωτερική θέα τής διαισθητικής ικανότητας, πού είναι ή στοιχειώδης βάση γιά όλους τούς κλάδους τής έπιστήμης.

Αυτός είναι ó μόνος δρόμος. Και αυτή τῇ δυνατότητα δέν τήν έχει, βέβαια, ó καθένας.

Είναι λάθος νά πιστεύεται, ότι τά ήθικά ιδεώδη ἢ ἡ ποιητική παραγωγή τής άρχαιότητας είναι τά μοναδικά και άφθαστα, άπρόσιτα πρότυπα, πρòς τά όποία πρέπει νά στρέφεται ó κόσμος με θρησκευτικό δέος και άνεπιφύλακτη έπιδοκιμασία. "Όλα πρέπει νά αξιολογοúνται ιστορικά και νά έπιβεβαιώνωνται έρμηνευτικά. Ή αξία τής λογοτεχνικής παραγωγής μιáς έποχῆς δέν παραλαμβάνεται ως κληρονομιά, αλλά πιστοποιείται και γίνεται παραδεκτή μόνο μέσα άπό μιá διαλεκτική διαδικασία.

Δέν ώφελεί ούτε τήν έπιστήμη τής κλασσικής φιλολογίας ούτε τήν ίδια τήν πνευματική δημιουργία τής άρχαιότητας ή μυθοποίηση και ή κηρυγματική εξαγγελία τής «κλασσικότητας» τής άρχαίας λογοτεχνίας. Ή έμμονη προσπάθεια πολλών, νά αποδίδουν «κανονικότητα» σ' όλόκληρη τήν άρχαιότητα και νά τῇ χαρακτηρίζουν «κλασσική», είναι έξω άπό τήν πραγματικότητα¹. Τά άρχαία κείμενα δέν έχουν μόνο πληρότητα και αυ-

1. Γιά τó όλο πρόβλημα βλ. τó βιβλίο "Das Problem des Klassischen und die Antike"

τάρκεια, ἀλλὰ καὶ ἱστορικότητα, ἡ ὁποία ἀπ' τῆ φύση τῆς δημιουργεῖ ἀντιρρήσεις καὶ ἀμφισβητήσεις. Μέσα στὴ διαδικασία τῆς παραδοχῆς καὶ τῆς ἀρνήσεως, ποὺ συντελεῖται στοὺς μεταγενεστέρους, διαμορφώνεται ἡ σωστὴ ἀξιολόγηση τῶν κλασσικῶν κειμένων καὶ τῆς προσφορᾶς τῆς ἀρχαιότητος.

Γιὰ μᾶς ἔχει μεγάλη σημασία τὸ γεγονός, ὅτι καὶ σήμερα ἡ ἐπιβίωση τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας γνωρίζει μιὰ καινούργια ἀναγέννηση καὶ ἴσως ἡ ἀναγέννηση αὐτὴ νὰ εἶναι ἀποφασιστικὴ. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ τὸ ὅτι προέρχεται ἀπ' τὴν ἀντίθεση σ' ἓνα κόσμον, ποὺ καλπάζει πρὸς τὴ φθορά, καὶ ἀπ' τὴν ἀντίθεση στὴν ὑπερτροφικὴ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου ἐπάνω στὶς δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου μὲ τὴν ἰσχὺ τῆς τεχνικῆς. Ἡ ἀφετηρία δηλ. δὲν εἶναι πρωταρχικὰ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ἓνα μακρινὸν κόσμον, ποὺ εἶναι πολὺτιμος, ἀλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ καταφύγῃ σὲ ἀξίες ἀνθρώπινες καὶ ἀφθαρτες, ἀναζητώντας τὴ σωτηρία τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ μεταφράσεις, οἱ θεατρικὲς παραστάσεις (ὄχι μόνον στὴν Ἑλλάδα), οἱ ἐπιστημονικὲς δημοσιεύσεις, τὰ ἀρχαιογνωστικὰ περιοδικὰ, οἱ ὁμολογίαις ἐκπροσώπων ἄλλων ἐπιστημῶν, οἱ ἐκλαϊκευτικὲς διαλέξεις καὶ τὰ ἐκλαϊκευτικὰ βιβλία ἀποδεικνύουν, πὼς οἱ κλασσικὲς λογοτεχνίαι δὲν εἶναι μουσειακὴ ὑπόθεση ἐνὸς ἱεροῦ καὶ ἀπρόσιτου παρελθόντος ἢ ὑπόθεση εἰδικῶν ἐρευνητῶν, χωρὶς εὐρύτερον ἀπόηχο.

Εἶναι γνωστὸ, ὅτι σὲ πολλὰ κέντρα τῆς Εὐρώπης καλλιεργοῦνται ἀριστα οἱ κλασσικὲς σπουδὲς καὶ γίνονται ἔξοχες ἐκδόσεις ἀρχαίων κειμένων. Ἐννοῶ κυρίως τὰ μεγάλα πανεπιστημιακὰ κέντρα τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἀγγλίας¹ ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν (ὄχι μόνον τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης). Τὰ διεθνῆ καὶ τὰ τοπικὰ συνέδρια κυριαρχοῦνται ἀπὸ δύο κεντρικὰ θέματα: α) ἀπὸ τὴν ἀγωνία γιὰ τὴ μοῖρα τῶν κλασσικῶν γραμμάτων καὶ β) ἀπὸ τὴ διαπίστωση, ὅτι ἡ ἀρχαιότης δὲν εἶναι ἀπαρχαιωμένη, ἀλλὰ συνεχίζει τὸ βίον τῆς ἀνάμεσά μας. Πολὺ διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ μελέτη, ποὺ δημοσιεύθηκε πρόσφατα ἀπὸ τὸν F. Robert μὲ τίτλον: *La défense des études classiques*², μὲ κύριον θέμα τὶς κλασσικὲς σπουδὲς στὸν σύγχρονον κόσμον καὶ μὲ ἀναφορὰ στὴ γνωστὴ σχολικὴ μεταρρύθμιση τοῦ Edgar Faure τὸ 1968. Τονίζεται ἐδῶ ἡ σημασία, ποὺ ἔχει ἡ ὑπεράσπιση τῶν κλασσικῶν γραμμάτων ὄχι μόνον γιὰ τὸν εἰδικὸ φιλόλογον, ἀλλὰ γενικώτερα γιὰ τὸν «πεπαιδευμένο» ἄνθρωπον. Ἡ διαπίστωση, ὅτι «πρὶν ἢ νεότης ἀρχίσει τὶς

ἐκδ. ἀπὸ τὸν W. Jaeger, Stuttgart (Teubner) 1933 (= Darmstadt, Wiss. Buchgesell. 1961), ποὺ περιέχει κατατοπιστικώτατες μελέτες τῶν: Stroux, Schadewaldt, Friedländer, Fraenkel, Schweizer, Schmidt, Gelzer, Kuhn.

1. Βλ. λ.χ. Hugh Lloyd - Jones, *Greek Studies in Modern Oxford*. An Inaugural Lecture delivered before the University of Oxford on 23 May 1961, Oxford 1961.

2. Bulletin de l' Association G. Budé, Quatrième Série, Nr 2, 1975, 205 - 212.

διάφορες ειδικεύσεις πρέπει νὰ παίρνη κλασσικὴ μόρφωση» εἶναι σημαντική, γιατί προέρχεται ἀπὸ ἕνα Γάλλο καὶ διατυπώνεται σὲ μιὰ προοδευτικὴ χώρα σὲ καιροὺς τεχνικῆς παραφροσύνης. Τέτοιες ἀπόψεις, ποὺ δὲν εἶναι λίγες, καὶ ἡ σωστὴ ἀντιμετώπιση (στὰ σχολεῖα καὶ ἔξω ἀπ' αὐτὰ) τῶν ἀρχαίων κειμένων δείχνουν, ὅτι δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸ σύγχρονο πολιτισμὸ καὶ στὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ ψευδοσύγκρουση¹. Οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς καὶ ποιητὲς τῆς ἀρχαιότητος ("Ὀμηρος, Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, Εὐριπίδης, Πλάτων, Θουκυδίδης, Ἀριστοτέλης, Πολύβιος κ.ἄ.) ὄχι μόνον διαβάζονται μὲ ἀπληστία, ἀλλὰ ἐρμηνεύονται καὶ γίνονται ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς μελέτης καὶ ὑπομνηματισμοῦ. Ἡ σύγχρονη βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ὀμηρὸ ἢ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλῃ εἶναι τεράστια καὶ δὲν προέρχεται μόνον ἀπὸ φιλόλογους. Ἡ ἀρχαία ποίηση δὲν εἶναι καταφυγὴ τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὥρα ἀνέσεως, ἀλλὰ ἀνάγκη ἐσωτερικῆ καὶ δοκιμασία τῆς ἀντοχῆς μας. Οἱ τραγικοὶ προκαλοῦν τὴ νεώτερη δημιουργία καὶ ὁ ἀρχαῖος μῦθος χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴ μοῖρα τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου. Ὁ J. Anouilh γράφει «Μῆδεια» καὶ «Ἀντιγόνη», ὁ A. Gide «Οἰδίποδα», ὁ J. Giraudoux «Ἡλέκτρα», ὁ Goethe «Ἰφιγ. ἐν Ταύροις», ὁ Grillparzer «Μῆδεια», ὁ G. Hauptmann δημιουργεῖ μὲ βάση τὸν οἶκο τῶν Ἀτρειδῶν, ὁ Hofmannsthal γράφει «Ἡλέκτρα» καὶ «Ἑλένη (στὴν Αἴγυπτο)» καὶ «Ἀλκῆστι» καὶ «Οἰδίποδα», ὁ H. H. Jahn «Μῆδεια», ὁ O'Neill «Τὸ πένθος ταιριάζει στὴν Ἡλέκτρα», ὁ R. M. Rilke «Ἀλκῆστι», ὁ J. P. Sartre τὶς «Μῦθες», ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ μῦθος τοῦ Ὁρέστη —γιὰ νὰ περιορισθῶ στὰ ἐλάχιστα αὐτὰ παραδείγματα, ποὺ δείχνουν τὴν ἐπιβίωση τοῦ ἀρχαίου μύθου καὶ τῆς ἀττικῆς τραγωδίας στοὺς νεώτερους χρόνους. Ἡ ἀρχαιότης εἶναι παρούσα σήμερα. Αὐτὸ εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητο² καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ γίνῃ συνείδηση ὄχι μόνον ὡς θεωρία, ἀλλὰ καὶ στὴ σχολικὴ πράξη.

Εἶμαι προσωπικὰ ἐναντίον κάθε προσπάθειας περιορισμοῦ τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν. Θεωρῶ ὅμως λάθος τὸ «σωβινισμὸ» (ἅς μοῦ ἐπιτραπῇ ὁ ὅρος) τῶν εἰδικῶν, ποὺ ἀγνοοῦν τὶς γενικὲς ἀπαιτήσεις παιδείας, ποὺ ἐγείρονται ἀμείλικτα στὴν ἐποχὴ μας, καὶ τὶς πρακτικὲς δυνατότητες, ποὺ παρέχονται σήμερα. Τὸ

1. Βλ. καὶ Ernst Robert Curtius, *Humanismus als Initiative* (στὸν τόμο: *Humanismus*, herausg. von Hans Oppermann, Darmstadt (WdF XVII) 1970, 166 - 189).

2. Πβ. W. Schadewaldt, *Die Gegenwartigkeit der Antike in unserer Zeit* (Hellas und Hesperien, Zürich: Artemis 1960) 922 - 928. - W. Jaeger, *Die geistige Gegenwart der Antike* (Humanistische Reden und Vorträge, Berlin 1960, 158 - 177. Br. Snell, *Die alten Griechen und wir*, Göttingen 1962. Γενικώτερα τὸ θέμα τῆς σχέσεως τῆς ἐποχῆς μας μὲ τὸν κλασσικὸ κόσμον, σὲ εὐρύτερες ὁμας θεωρήσεις, ἐξετάζει ὁ Κ. Ν. Παπανικολάου στὸ βιβλίο του «Ἡ ἐποχὴ μας καὶ ὁ κλασσικὸς κόσμος» Ἀθήνα 1974.

πρόβλημα δὲν εἶναι: κατάφαση ἢ ἄρνηση τῆς ἀρχαίας πνευματικῆς παραγωγῆς. Αὐτὸ εἶναι θέμα γιὰ ψευδοφωτισμένους καὶ χασομέρηδες. Τὸ πρόβλημα τίθεται στὸ τί θὰ διδάσκεται, πῶς καὶ ποῦ θὰ διδάσκεται. Χρέος τῶν φιολόγων εἶναι νὰ διευρύνουν τὶς γνώσεις μας γιὰ τὴν Ἀρχαιότητα μὲ τὸν πλουτισμὸ τοῦ ὕλικου, μὲ τὴ σωστὴ ἐρμηνεία τῶν ἀρχαίων κειμένων, μὲ τὴ χρησιμοποίησι ἐκσυγχρονισμένων μεθόδων, καὶ νὰ κάμουν προσιτὲς καὶ στοὺς μὴ εἰδικοὺς τὶς ἐπιτεύξεις τῆς ἐπιστήμης τους. Πρέπει νὰ διαδοθοῦν οἱ ἀρχαῖες ἀξίες, ἀπλῶς μὲ τὸ σύνθημα: νὰ γίνουν οἱ ἄνθρωποι καλύτεροι, ἀλλὰ καὶ κυρίως νὰ μπορούμε ἑμεῖς σήμερα ὡς ἄνθρωποι νὰ ἀποκτήσωμε συνείδηση τῆς ἀποστολῆς μας καὶ τῆς σχέσεώς μας μὲ τὴν πνευματικὴ περιουσία τῆς ἀρχαιότητος. Μὲ τὴ σπουδὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀποκτᾷ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος αὐτοσυνείδηση καὶ εὐθύνη ἀπέναντι στὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ του. Οἱ μαθητὲς πρέπει νὰ διδαχθοῦν τὸ σωστὸ δρόμο, ποῦ ὁδηγεῖ στὸ ἀρχαῖο κείμενο. Εἶναι καιρὸς πᾶ νὰ παύσουν τὰ παιδιὰ νὰ ταλαιπωροῦνται μὲ ἀνιαρὰ κείμενα, νὰ μετροῦν τὶς ἐκστρατεῖες μὲ «σταθμοὺς τρεῖς καὶ παρασάγγας δέκα», ν' ἀρχίζουν τὰ λατινικά τους μὲ τὴ ρομαντικὴ διατύπωση, ὅτι «*ἡ βασίλισσα ἀγαπᾷ τὰ ρόδα*», νὰ διαβάζουν περιγραφὰς πολέμων γιὰ ν' ἀσκηθοῦν στὰ εἰς —μὴ ρήματα καὶ νὰ ἐξαρτοῦν τὴν κατανόησι μιᾶς φράσεως τῆς Ἀντιγόνης ἀπ' τὴν ἰκανότητα, ποῦ ἔχουν, νὰ ἐντοπίζουν τὴν προσωπικὴ ἀντωνυμία.

Εἶναι γνωστὸ, ὅτι τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα γνώρισε πολλὰς ἀναγεννήσεις. Δὲν εἶναι σκοπὸς μας στὴ μελέτῃ αὐτῇ ν' ἀσχοληθοῦμε εἰδικὰ μὲ τὸ φαινόμενο καὶ ν' ἀξιολογήσωμε ἢ ἀπλῶς νὰ ἐπισημάνωμε τὶς καταπληκτικὰς ἀναγεννήσεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Εἶναι ὅμως ἀπαραίτητο νὰ τονισθῇ, ὅτι κάθε ἐποχὴ καὶ κάθε ἔθνος —ἰδιαίτερα στοὺς νεώτερους χρόνους— βρέθηκαν ἀντιμέτωπα (θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ) μὲ τὴν Ἀρχαιότητα σὲ μιὰ ἀποδοτικὴ ἀναμέτρηση μαζί της¹. Ἄν θέλωμε νὰ ἐκτιμήσωμε τὴν προσφορὰ τῆς Ἀρχαιογνωσίας στὴ σύγχρονη κοινωνία γενικώτερα, ὡς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων, πρέπει νὰ λάβωμε ὑπ' ὄψιν τὴ διπλὴ τῆς λειτουργία: ὡς ἱστορικῆς καὶ ὡς ἀνθρωπιστικῆς ἐπιστήμης. Ἐτσι τοποθετεῖται σωστὰ καὶ ἡ σημασία τῆς διδασκαλίας τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν στὰ σχολεῖα. Εἶναι σφάλμα, νὰ θεωροῦμε τὶς δυὸ γλῶσσες μόνον ὡς μέσον ἐπικοινωνίας μας μὲ τὸν ἀρχαῖο πολιτισμό. Τότε ἡ γλῶσσα πρέπει νὰ θεωρῇται ἀπλῶς ὡς ἓνα ἐμπόδιο-όχυρό, ποῦ πρέπει νὰ ἀλωθῇ τίποτε ἄλλο. Πρέπει νὰ γίνῃ συνείδησι, ὅτι ἡ Ἀρχαιότης εἶναι καὶ παραμένει ἓνας μεγάλος συντελεστὴς τοῦ σημερι-

1. Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ μελέτῃ τοῦ J. Irmscher, *Klassische Altertumswissenschaft am zwanzigsten Jahrestage der Deutschen Demokratischen Republik* (Das Altertum 16, 1970, 3 - 10).

νοῦ πολιτισμοῦ καὶ μιὰ ἀναμφισβήτητη βάση τῶν συγχρόνων πολιτιστικῶν καὶ πνευματικῶν ἐπιτευξέων¹.

Εἶναι εὐνόητο, ὅτι ἐδῶ συμπλέκεται τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀξίας τῶν κλασσικῶν γραμμάτων. Γύρω ἀπ' αὐτὰ ἔχουν γραφῇ πολλὰ καὶ ἀξιόλογα, γι' αὐτὸ θεωρῶ περιττό, νὰ ἐξετάσω εἰδικὰ τὸ θέμα². Μεθοδολογικά, ὅμως, πρέπει νὰ ἐνταχθῇ τὸ θέμα αὐτὸ μέσα στὸ ὅλο πρόβλημα τῶν κλασσικῶν σπουδῶν. Ὁ ἀνθρωπισμὸς ἐμφανίζεται σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, ἐπομένως εἶναι χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τοῦ «εὐρωπαϊσμοῦ». Εἶναι σφάλμα, νὰ τὸν ταυτίζουμε ἀποκλειστικά μὲ τὰ γυμνάσια κλασσικῆς κατευθύνσεως καὶ νὰ τὸν θεωροῦμε βασικὸ περιεχόμενο καὶ στόχο μιᾶς εἰδικῆς κατηγορίας σχολείων ἢ —γενικώτερα— σπουδῶν. Ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ σχολείου καὶ τῶν λογίων εἶναι μιὰ δευτερεύουσα μεμονωμένη μορφή τοῦ αἰώνιου καὶ πανταχοῦ παρόντος ἀνθρωπιστικοῦ φαινομένου. Τὰ ἀνθρωπιστικά σχολεῖα τότε μόνον θὰ ἀναβιώσουν καὶ θὰ μποῦν στὸ σωστὸ δρόμο, ὅταν ξαναγεννηθῇ ὁ ἐθνουσιασμός γιὰ τὸν ἀνθρωπισμό, ἐκτιμηθῇ σωστὰ ἡ προσφορά τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ δημιουργηθῇ σὲ σωστὴ βάση ἓνα παιδευτικὸ σύστημα, ποῦ θὰ ἔχῃ στὸ κέντρο του τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀξιοπρέπεία του. Ἄν ἡ κλασσικὴ φιλολογία πέσῃ στὴ σχολαστικὴ γνώση καὶ στὸν ἱστορισμό, τότε θὰ σταματήσῃ ν' ἀποτελῇ ζωντανὴ ἀπαίτηση τοῦ καιροῦ μας καὶ νὰ γεννᾷ δημιουργικὰς δυνάμεις. Ὁ ἀνθρωπισμὸς μπορεῖ νὰ ζήσῃ μόνον μέ-

1. Βλ. τὴν κατατοπιστικὴν πραγματεία τοῦ Br. Snell, *Die alten Griechen und wir*, ποῦ μνημονεύσαμε πρὸ πάντων. Πρ. καὶ R. Huyghe, *La leçon actuelle de la Grèce et de son art* (*The Living Heritage of Greek Antiquity*, Paris 1967, 263 - 277), Ernst Howald, *Humanismus und Europäertum* (*Humanismus*, ἐνθ. ἀν. 150 - 165 = Zürich. Artemis 1957, 3 - 20).

2. Στὴν Ἑλλάδα ἔχει ἰδρυθῇ ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἑταιρεία μὲ τὸ Διεθνὲς Κέντρον Ἀνθρωπιστικῶν Κλασσικῶν Ἑρευνῶν. Σὲ διαλέξεις, δημοσιεύματα καὶ Διεθνῇ Συνέδρια κεντρικὸ θέμα ἀποτελεῖ ὁ Ἀνθρωπισμὸς καὶ τὸ ἀνθρωπιστικὸ φαινόμενο. Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας Κωνστ. Βουρβέρης ἔχει ἀντιμετωπίσει τὸ θέμα τοῦ συγχρόνου ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς σημερινῆς ἀποστολῆς τῶν κλασσικῶν γραμμάτων, καθὼς καὶ τῆς σχέσεώς των μὲ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες. Ἐνδεικτικὰ βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Ἀνθρωπισμός, Ἀθῆναι 1967 (δημοσιεύματα Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας, Σειρὰ Α', ἀριθ. 37). Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ σύγχρονος τραγικότης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θαύματος, Ἀθῆναι 1972 (στὴν ἀνωτέρω σειρὰ, ἀριθ. 58). Τοῦ αὐτοῦ, Μία φυγὴ καὶ μία ἐπάνοδος (στὴν ἀνωτέρω σειρὰ, ἀριθ. 62). Σημειῶν ἐδῶ μερικὰς παλαιότερες, οὐσιαστικὰς ὁμως γιὰ τὸ θέμα μελέτες. W. Jaeger, *Antike und Humanismus* (*Humanismus*, ἐνθ. ἀν. 18 - 32 = *Human. Reden und Vorträge*, Berlin 1960², 103 - 116), R. Pfeiffer, *Von den geschichtlichen Begegnungen der kritischen Philologie mit dem Humanismus* (*Archiv für Kulturgeschichte* 28, 1938, 191 - 209 = *Ausgewählte Schriften*, München 1960, 159 - 174), A. J. Festugière, *Le sens de la vie humaine chez les Grecs* (*The Living Heritage of Greek Antiquity*, ἐνθ. ἀν. 177 - 191), W. Jaeger, *Der Humanismus als Tradition und Erlebnis* (*Humanistische Reden und Vorträge*, 17 - 30), W. Schadewaldt, *Sinn und Wert der humanistischen Bildung im Leben unserer Zeit* (*Hellas und Hesperien*, ἐνθ. ἀν. 934 - 941). Τοῦ αὐτοῦ, *Das humanistische Bildungsideal und die Forderungen unserer Zeit*, ἐνθ. ἀν. 942 - 950.

σα στὴν ἐλευθερία καὶ στὸ κάλλος. "Αν ὁ ἀνθρωπισμός, ποὺ πηγάζει κατ' οὐσίαν ἀπ' τὸ σωστὸ διάλογο μὲ τὴν ἀρχαιότητα, θεωρηθῇ ἀπλῶς ὡς μία πολιτιστικὴ ἰδεολογία, ἐκτρέπεται καὶ παρανοεῖται. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση μας μὲ τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα καὶ τὴν τέχνην δὲν εἶναι σχέση μιμήσεως καὶ ἐπαναλήψεως τρόπων ἐκφράσεως ἢ δομῶν σκέψεως. Καμμιά ἐποχὴ δὲν ἐπαναλαμβάνεται, καμμιά δὲν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ τὴ δική της πορεία μὲ τὴ μίμηση μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς. Ἡ σχέση τοῦ ἀρχαίου μὲ τὸ νέο εἶναι περίεργη καὶ πολύπλοκη. Γιατὶ οὔτε ἐκεῖνο οὔτε αὐτὸ ἀπομνημονεύονται, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ σχέση ἐξαρτήσεως εἶναι ἀπλῆ. Ἡ σχέση τους εἶναι σχέση διαλεκτικὴ, ἐκλεκτικὴ καὶ κριτικὴ¹. Διότι, ὅπως ὀρθὰ ἔχει τονισθῇ, ἡ Ἀρχαιότης δὲν εἶναι «*παρελθόν*», μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κάτι «*παρῆλθε*», ἀλλὰ «*γενόμενον*», δηλ. κάτι, ποὺ ὑπῆρξε, καὶ ποὺ συνεχίζει νὰ ζῇ. Μὲ τὴν ἴδια ἔννοια οἱ ἀρχαῖες γλῶσσες δὲν εἶναι «*νεκρὲς γλῶσσες*», ὅπως συνηθίζομε νὰ τὶς ἀποκαλοῦμε. Ὁ ἀρχαῖος λόγος εἰσχώρησε βαθεῖα στὶς ἐθνικὲς γλῶσσες τῆς Εὐρώπης —ἀφίνω τὴ δική μας σημερινὴ γλῶσσα, διότι θεωρῶ τὴ σχέση αὐτονόητη. Ὁ ἑλληνικὸς λόγος ζῇ στὶς ξένες γλῶσσες ὡς «*ξένη λέξις*» μέσα στοὺς σπουδαιότερους κλάδους τῆς ἐπιστήμης: στὴν ἱατρικὴ, στὴ χημεία, στὴ φυσικὴ, στὴν πολιτικὴ, στὴν τεχνικὴ, στὰ μαθηματικά, στὴ μουσικὴ.

Εἶναι γενικώτερα χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ἀρχαιότης ζῇ καὶ σήμερα, τουλάχιστον ὡς πρόβλημα. Δηλαδή: συζητεῖται. Δὲν ἀνήκει σὲ κείνα τὰ θέματα, ποὺ ἀποσιωπῶνται ἢ ποὺ μποροῦν νὰ ἀγνοηθοῦν. Εἴτε ὡς ὁπαδοὶ εἴτε ὡς ἀρνητὲς οἱ ἄνθρωποι τῆς σημερινῆς ἐποχῆς ἐπιστρέφουν στὸν κόσμον τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων. Ἡ σημασία τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας εἶναι τεράστια γιὰ ἓνα ἱστορικὸ αὐτοπροσανατολισμὸ καὶ γιὰ τὴν αὐτοβεβαίωση τοῦ ἀνθρώπου σήμερα. Ἰδιαίτερα σήμερα, ὅπου ἡ ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου στὴν τεχνικὴ καὶ στὰ μηχανήματα, σὲ μιὰ ἐποχὴ τῶν ἀνέσεων καὶ τῶν τεράστιων τεχνικῶν ἐπιτεύξεων, ἡ ἐπιστροφή στὶς ἀφθαρτες ἀξίες τοῦ ἀνθρώπου ἐμφανίζεται ὡς αἶτημα τοῦ καιροῦ μας. Διότι ἡ τεχνικὴ δὲν εἶναι ἀναπόφευκτο πεπρωμένον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ δημιουργημά του, ποὺ ἀπειλεῖ τὸν δημιουργό του².

1. Μὲ πολλὴ δέξνοια ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα ὁ W. Marg, *Die Alten und das Neue. Möglichkeiten und Fragwürdigkeiten der klassischen Philologie* (Festschr. K. Merentitis, Athen 1972, 305 - 330).

2. Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα ὑπάρχει πλούσια βιβλιογραφία. Βλ. ἐνδεικτικά: M. Born, *Von der Verantwortung des Naturwissenschaftlers*, München 1965. E. Hiller, *Humanismus und Technik*, Düsseldorf 1966. R. Kaufmann, *Die Menschenmacher. Die Zukunft des Menschen in einer biologisch gesteuerten Welt*, Frankfurt 1964. W. Gerlach, *Humanität und naturwissenschaftliche Forschung*, Berlin 1962. Th. Litt, *Technisches Denken und menschliche Bildung*, Heidelberg 1957 (1964³). A. v. Martin, *Der Humanitätsgedanke und die Technik*, ("Pandora" 7, 1947, 26). H. J. Meyer, *Die Technisierung der Welt*, Tübingen 1961. A. Plank, *Naturwis-*

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐξαρτήσεως ἢ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴ παράδοση εἶναι πολὺπλοκο καὶ δὲν λύεται μὲ ἀπλὴ κατάφαση ἢ ἄρνηση. Διότι ἡσχέση αὐτῆς εἶναι καθαυτὸ πνευματικὸ γεγονός, συνυφασμένο μὲ τὴν ἰσχὺ τοῦ παρελθόντος, μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος καὶ τὶς προσδοκίες τοῦ μέλλοντος. Δὲν πρέπει νὰ μείνωμε στὴν ἐπικίνδυνη παρανόηση, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν εὐκολὴ σύγχυση τοῦ ἀνθρωπισμοῦ μὲ τὴν ἀρχαιογνωσία. Διότι ἡ ἀρχαιογνωσία, ὡς ἐπιστήμη, δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἀνθρωπισμός, ἀλλὰ τὸ κύριο μέσο γιὰ νὰ κατανοήσωμε τὶς ἀνθρωπιστικὰς ἀξίες. Καὶ εἶναι γνωστό, ὅτι ἡ σημερινὴ ἀρχαιογνωσία δὲν στρέφεται πιά πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, μὲ τὶς ἴδιες ἀπαιτήσεις, προσδοκίες ἢ μεθόδους, ὅπως συνέβαινε σὲ παλαιότερες ἐποχὰς (λ.χ. στὴν ἐποχὴ τοῦ Humboldt). Ἀσφαλῶς δὲν ἔχουν ὅλα ἀπόλυτὴ ἀνθρωπιστικὴ ἀξία ὅσα ἐνδιαφέρουν τὸν φιλόλογο καὶ τὸν ἐρευνητὴ τῆς ἀρχαιότητος καὶ ὅπωςδῆποτε δὲν διαφέρουν ἀπὸ ὅποιαδῆποτε ἄλλῃ ἱστορικῇ γνώσει. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς σχέσεως τῆς κλασσικῆς φιλολογίας μὲ τὸ παρὸν καὶ τὶς σημερινὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνθρώπου μποροῦμε νὰ τεκμηριώσωμε σωστὰ τὸ σημερινὸ τῆς ἔργο καὶ νὰ δεῖξωμε (ἐμεῖς οἱ φιλόλογοι), ὅτι ἡ φιλολογία ὑπηρετεῖ ἐπίσης τὶς ἀπαιτήσεις καὶ τὶς προσδοκίες ἐνὸς ζωντανοῦ παρόντος καὶ ὅτι εἶναι σὲ θέσιν νὰ ἀποκαταστήσῃ μὲ τὴν παρουσία τῆς δραστηριότητος καὶ μηχανισμοῦ, ποὺ συνάπτονται ἀπόλυτα μὲ τὸ μέλλον καὶ τὶς ἀναζητήσεις τῶν συγχρόνων ἀνθρώπων.

Εἶναι ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός, ὅτι πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια, ὅταν παλαιότερες θεωρίαι γιὰ τὴν καθοριστικότητα καὶ τὴν παραδειγματικότητα, γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ τὸ κάλλος τῆς Ἀρχαιότητος ἄρχισαν σιγὰ-σιγὰ νὰ χάνουν τὴν ἰσχὺ τους, ἄρχισαν παράλληλα νὰ διαμορφώνονται ἀπόψεις, ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ συλλάβουν τὸ νόημα καὶ τὴ σκοπιμότητα τῆς ἀπασχολήσεώς μας μὲ τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Ὑπενθυμίζω μόνο τὶς σχετικὰς προσπάθειαι δύο ἐπιφανῶν Γερμανῶν φιλολόγων: τοῦ W. Schadewaldt¹ καὶ τοῦ Br. Snell².

senschaftlicher Humanismus ("Zeitwende" 23, 61). H. Schelsky, Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation, 1961. H. Schrödinger, Science and Humanism. Physics in our time, Cambridge 1952. H. Sedlmayr, Gefahr und Hoffnung des technischen Zeitalters, ("Österr. Ingenieur - Zeitschrift" (Wien 1957) I, 1). O. Spengler, Der Mensch und die Technik, 1931! Konst. J. Vourveris, Humanismus und Technik in unserer Zeit (Hellenic Society for Humanistic Studies, first series, 19), Athen 1963. C. F. von Weizsäcker, Die Verantwortung der Wissenschaft im Atomzeitalter, Göttingen 1963⁴.

1. Sinn und Wert der humanistischen Bildung im Leben unserer Zeit (Hellas und Hesperien, Zürich 1970², II 528 κ. ἐ.).

2. Die alten Griechen und wir, Göttingen 1962. Μία κριτικὴ ἐπισκόπηση καὶ ἐξέταση τῆς σημερινῆς θέσεως τῆς κλασσικῆς φιλολογίας κάνει ὁ R. Kannicht, Philologia perennis? (Antrittsvorlesung, Tübingen 1970, τώρα καὶ στὸ ἔργο: Didaktik des AltSprachlichen Unter-

Ἡ κλασσικὴ φιλολογία ἀντιμετωπίζει σήμερα τὸ καίριο πρόβλημα τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῆς αὐτοσυνειδητέως τῆς. Ὡς ἐπιστήμη πρέπει νὰ προσαρμοσθῇ καὶ πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς μας καὶ πρὸς τὶς σύγχρονες μεθόδους τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. Εἶναι γνωστὸ λ.χ. στοὺς φιλολόγους, ὅτι στὴ φιλολογικὴ ἔρευνα χρησιμοποιοῦνται σήμερα συχνὰ καὶ Computers. Τέτοια χρῆση γίνεται ὄχι μόνον γιὰ λεξικογραφικὲς ἢ στατιστικὲς ἔρευνες, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐκδοτικὴ καὶ τὴν ἐρμηνευτικὴ. Ἀναφέρω ὡς παράδειγμα μόνον τὴν χρησιμοποίησιν τέτοιων τεχνικῶν μέσων ἀπὸ τὸν Κ. Kleve στὴν ἔρευνα τῶν κειμένων τοῦ Φιλοδήμου.

Καὶ στὴν περιοχὴ τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου ἔχουν ἀλλάξει τὰ πράγματα: ὡς τὸ 1850, ὅταν ὁ Karl Lachmann ἐξέδωκε ὑποδειγματικὰ τὸ κείμενο τοῦ Λουκρητίου, δὲν ὑπῆρχε συστηματικὴ κριτικὴ τοῦ κειμένου. Οἱ φιλόλογοι στηρίζονται στὴν ἔμπνευση καὶ στὴν ἰδιοφυΐα τους γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς emendatio. Ἡ ἀξιολόγησις τοῦ καλύτερου κώδικος δὲν ἦταν πάντοτε ἡ ὀρθή. Ἡ προσπάθεια σχηματισμοῦ τοῦ στέμματος τῶν χειρογράφων ἦταν τὸ μέγα πρόβλημα. Σήμερα στὴν ἀξιολόγησιν τῶν χειρογράφων βοηθεῖ πάρα πολὺ ἡ στατιστικὴ μέθοδος, ποὺ ἐργάζεται μὲ μέσα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν.

Τὰ τελευταῖα χρόνια χρησιμοποιεῖται στὴν κλασσικὴ φιλολογία μιὰ εἰδικὴ μάθησις, ποὺ προέρχεται ἀπ' τὴν περιοχὴ τῆς γλωσσολογίας, ἀπευθύνεται ὅμως ἀποκλειστικὰ στὴν ἐρμηνευτικὴ τῶν κειμένων καὶ βοηθεῖ τὸν ἐρμηνευτὴ μὲ ἐντελῶς νέες μεθόδους νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ κείμενο, ἐπισημαίνοντάς του δομὰς καὶ κατηγορίες, ποὺ ἄλλοτε ἦταν προβληματικὲς ἢ ἄγνωστες. Πρόκειται γιὰ τὴν Textlinguistik¹. Συγχρόνως συζητεῖται εὐρύτατα καὶ οὐσιαστικὰ τὸ πρόβλημα καὶ ἡ θέσις τῆς κλασσικῆς φιλολογίας σήμερα: ἡ οὐσία τῆς, οἱ στόχοι τῆς, ἡ ἀξία τῆς, οἱ μέθοδοι, ἡ σκοπιμότης κ.τ.λ.². "Ὅλα αὐτὰ δείχνουν, πόσο ἐπικαίρο καὶ ὀξὺ εἶναι τὸ πρόβλημα.

richts, herausg. von R. Nickel, Darmstadt (WdF 461) 1974, 353 - 385). Βλ. ἀκόμη: M. Fuhrmann, Die Antike und ihre Vermittler, Konstanz 1969. W. Schmid (ἐκδότης), Die Interpretation in der Altertumswissenschaft, Bonn 1971 (Συνέδριο τῆς FIEC 1969). W. Jens, Antiquierte Antike? Münsterdorf 1972. E. Heitsch, Klassische Philologie zwischen Anpassung und Widerspruch (Gymnasium 81, 1974, 369 κ. ἑ.).

1. Βλ. W. Dressler, Einführung in die Textlinguistik, Tübingen 1973². Λεπτομερέστατη βιβλιογραφία βλ. W. Dressler - S. J. Schmidt, Textlinguistik. Kommentierte Bibliographie, München 1973.

2. Βλ. τὶς ἀντιμαχόμενες ἀπόψεις, ποὺ διατυπώνονται στὸ βιβλίον τῶν M. Fuhrmann - H. Tränkle, Wie klassisch ist die klassische Antike?, Zürich 1970, ποὺ περιέχει συζήτηση

Ἡ κλασσικὴ φιλολογία ἀσχολεῖται, ὅπως ἐλέχθη ἤδη, μὲ τὴν λογοτεχνία δύο λαῶν (Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων) σὲ μιὰ συγκεκριμένη ἐποχὴ (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν αὐτὴ ἡ ἐποχὴ μετρίεται μὲ αἰῶνες). Πρέπει ἐπομένως νὰ ξεπεράσῃ τὴν ἱστορικότητα τοῦ ἔργου τῆς μὲ τὴν ὑπεριστορικότητα τοῦ ἀντικειμένου τῆς καὶ νὰ μὴ μείνῃ μουσειακὴ, περιγραφικὴ καὶ παλαιωμένη ἐπιστήμη. Σὲ μιὰ ἐποχὴ μοντερνισμοῦ καὶ προόδου ἡ φιλολογία δὲν πρέπει νὰ σιωπᾷ καὶ νὰ μένῃ περιχαρὰ κωμὴν στὰ παλαιὰ τῆς περιγράμματα. Ὅταν ἰσχυρίζωμαστε, ὅτι ἡ κλασσικὴ φιλολογία κυριαρχεῖ ὡς ἐρμηνευτικὴ ἐπιστήμη στὶς ἀφετηρίες τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας καὶ διαθέτει ἀρχέτυπα μοντέλλα, ποὺ μποροῦν νὰ τῆς ἐξασφαλίσουν τὴν εἴσοδο στὴ μοντέρνα ἐποχὴ μας, πρέπει νὰ εἴμαστε σὲ θέση, νὰ καθορίσωμε αὐτὴ τὴ δυνατότητα τῆς σχέσεώς μας μὲ τὸ παρόν, διαφοροτικὰ παραμένομε ἀποκλεισμένοι σὲ μιὰ ἀπομόνωση καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μας πράξις δὲν παρέχει ἀξιπιστία. Ἡ σημερινὴ κοινωνία δὲν δέχεται τὸ προσφερόμενο, ὅταν αὐτὸ δὲν προσφέρεται σωστὰ καὶ πειστικὰ. Δὲν μπορούμε δὲ νὰ στηρίζωμαστε στὴ θέση, ὅτι τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἐκφράζουν αἰῶνες ἀξίες καὶ εἶναι κλασσικὰ ὑποδείγματα, διότι α) οἱ ἀξίες αὐτὲς σήμερα εἶναι σὲ πολλοὺς προβληματικὲς καὶ β) οἱ ἀξίες αὐτὲς καὶ τὰ κλασσικὰ πρότυπα πρέπει νὰ γίνουν μὲ σύγχρονα μέσα προσιτά. Οἱ δογματικὲς διακηρύξεις δὲν ὠφελοῦν. Ἡ ἐπιστημονικὴ πράξις πρέπει νὰ πείθῃ καὶ ν' ἀποδεικνύῃ. Καὶ αὐτὸ εἶναι γιὰ μᾶς τοὺς φιλολόγους ὕψιστο χρέος.

Ἡ κλασσικὴ φιλολογία ἔχει ὑποχρέωση, νὰ καταστήσῃ προσιτά τὰ κείμενα καὶ νὰ δείξῃ, τί σκοποὺς ἐξυπηρετοῦν αὐτὰ σήμερα. Τὸ πεδίο ἔρευνας τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης δὲν πρέπει νὰ περιορισθῇ στὴν καλούμενη κλασσικὴ ἀρχαιότητα, ἀλλὰ νὰ ἐπεκταθῇ καὶ στὰ λογοτεχνικὰ ἔργα τῆς μεταγενέστερης ἀρχαιότητος, τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ὡς τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνες. Ὁ *numerus clausus* τῶν συγγραφέων καὶ ποιητῶν, ποὺ προορίζονται γιὰ σχολικὴ χρῆσις, πρέπει ν' ἀναθεωρηθῇ. Γενεὲς ὀλόκληρες ἔχουν διδαχθῇ τὰ ἴδια ἔργα τῶν ἰδίων ποιητῶν, ἔχουν ἀποστηθίσῃ τὸν «*Κατὰ σιτοπωλῶν*» λόγον, ἔμαθαν ποιὰ ἦταν τὰ παιδιὰ τοῦ Δαρείου καὶ τῆς Παρυσάτιδος καὶ τίς διαβολὲς τοῦ Τισσαφέρνη καὶ ὅτι ὁ «*λύκος διώκει ἀμνὸν*» καὶ ἀπηύδησαν νὰ συλλαβίσουν τοὺς βίους τοῦ Κορνηλίου Νέπωτος. Καὶ ὑπάρχουν φιλόλογοι στὰ σχολεῖα, ποὺ διδάσκουν 20 χρόνια τὸν «*Κρίτωνα*» τοῦ Πλάτωνος καὶ τὴν «*Ἀντιγόνη*» τοῦ Σοφοκλέους.

τῶν δύο φιλολόγων σχετικὰ μὲ τὴ σημερινὴ θέσις τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ τελευταῖα: R. Müller, *Methode und Wirksamkeit der Klass. Philologie* (Philologus 120, 1976, 267-270). Πβ. καὶ U. Hölscher, *Die Chance des Unbehagens. Zur Situation der Klassischen Studien*, Gött. 1965.

Οί στόχοι τῆς ἑρμηνείας πρέπει νά μετατεθοῦν. Ἡ προσπάθεια τοῦ ἑρμηνετῆ δὲν πρέπει νά ἐξαντλῆται στὴν ἑρμηνεία τῶν ἐπὶ μέρους ἔργων, καὶ μόνο σ' αὐτῇ. Πολλὰ πράγματα, ποὺ παραμερίζονται, πρέπει νά πάρουν τὴ θέση τους: μυθολογία, θρησκευσιολογία, φιλοσοφία, ἱστορία τῆς τέχνης, μετρικὴ — ὅλα πρέπει νά ἐντάσσωνται στὸ ἑρμηνευτικὸ ἔργο τοῦ φιλόλογου. Πρέπει νά λαμβάνωνται ὑπ' ὄψη ὅλα τὰ εἶδη τοῦ λόγου, διότι ὅλα ἐκφράζουν τὴ δημιουργία τοῦ ἀρχαίου πνεύματος. Ὅχι μόνο τὸ ἔπος, ἡ λυρική ποίηση, ἡ τραγωδία, ἡ ἱστοριογραφία, ἡ ρητορική, ἀλλὰ καὶ ἄλλα μικρότερα ἢ «ταπεινότερα», ὅπως λ.χ. ἡ παροιμιογραφία, ἡ ἐπιστολογραφία, τὸ μυθιστόρημα, τὸ ἐπίγραμμα, τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας αἰσθητικῆς κ.λπ., διότι ὅλα ἀποτελοῦν τὴν ἀρχαία Γραμματεία. Κατὰ τὴν ἑρμηνεία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων δὲν πρέπει νά στηριζώμαστε ἀποκλειστικά στοὺς δικούς μας, φιλολογικούς, κανόνες καὶ στὶς δικές μας μεθόδους. Οἱ ἑρμηνευτικὲς θεωρίες, ποὺ ὑπάρχουν στὶς ἀρχαίες πραγματεῖες περὶ ρητορικῆς καὶ ποιητικῆς, προσφέρουν καὶ ἄλλες δυνατότητες προσπελάσεως τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας καὶ πάντως πρέπει νά ληφθοῦν ὑπ' ὄψη. Ἔργα, ὅπως τὸ «Περὶ ποιητικῆς» τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ «Ars poetica» τοῦ Ὀρατίου, τὸ «Περὶ ὕψους» τοῦ Ψευδοδολογγίνου, τοῦ Δημητρίου «Περὶ ἑρμηνείας», τοῦ Φιλοδήμου «Περὶ ποιημάτων», τοῦ Διονυσίου Ἀλικαρνασσεύς «Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων», τοῦ Πλουτάρχου «Πῶς δεῖ τὸν ποιημάτων ἀκούειν» κ.ἄ., ἀποτελοῦν τὴ βάση μιᾶς αἰσθητικῆς καὶ ἑρμηνευτικῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας, ποὺ δὲν πρέπει νά ἀγνοοῦμε.

Δὲν πρέπει ὅμως νά λησμονῇ ὁ φιλόλογος, ὅτι ἡ πρώτη ἀρετὴ του εἶναι ἡ οἰκείωση μὲ τὶς ἀρχαίες γλῶσσες καὶ ἡ κατὰ τὸ δυνατόν ἀκριβὴς γνώση τῆς πολλαπλῆς καὶ ποικίλης γλωσσικῆς χρήσεως καὶ σημασίας τῶν λέξεων καὶ ὅτι ἕνας εἶναι ὁ μόνος, βέβαιος δρόμος πρὸς τὴν ἀρχαιότητα: τὰ σωθέντα κείμενα. Ἡ ἑρμηνεία τῶν ἐπὶ μέρους ἔργων καὶ συγγραφέων βέβαια πρέπει νά ἀποβλέπῃ καὶ στὸν συσχετισμὸ μὲ ἄλλα ἔργα τῆς ἴδιας ἢ ἄλλης ἐποχῆς, τοῦ ἴδιου ἢ ἄλλου εἵδους, μὲ διακρίβωση τῆς σχέσεως ἐξαρτήσεως ἢ ἐπιδράσεως. Αὐτὸ ὅμως θέτει ἀπαιτήσεις στὸ φιλόλογο: νά διαθέτῃ τὴν ἀπαραίτητη ἐπιστημονικὴ πανοπλία, νά ἀσχολῆται εὐσυνείδητα καὶ μὲ πάθος μὲ τὸ ἀντικείμενό του καὶ νά ἔχῃ πάντοτε τὴν ὠραία αἴσθηση, ὅτι ἐπιτελεῖ ἕνα ἀτελείωτο ἀγῶνα, ποὺ δὲν εἶναι τυχαῖος καὶ εὐκολός. Ἡ περιοχὴ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας πρέπει νά συνυπάρχῃ στὴ φιλολογικὴ ἔρευνα μὲ τὴ λατινικὴ λογοτεχνία — καὶ ἀντίστροφα. Ὅταν λ.χ. ἀσχολῆται κάποιος μὲ τὸν Ἐπίκουρο, τὸν Παναίτιο ἢ τὸν Ποσειδώνιο δὲν μπορεῖ ν' ἀγνοήσῃ τὸν Λουκρήτιο, ἢ τὸν Κικέρωνα. Ὅταν ἀσχολῆται μὲ τὸν Κάτουλλο ἢ τὸν Προπέρτιο, πρέπει νά ἀξιοποιήσῃ ἀπαραιτήτως τὴν ἑλληνιστικὴ ποίηση καὶ ἡ ἑρμηνεία τῆς «*Aineias*» ἀπαι-

τεῖ συσχετισμὸ μετὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη καὶ τὸν Ἀπολλώνιο τὸ Ρόδιο. Κανένα κείμενο ἐξ ἄλλου δὲν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται ἀποκομμένο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του, ἀπὸ τοὺς προσωπικοὺς καὶ ἐποχικοὺς ὅρους δημιουργίας του, ἀπ' τὶς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς συνθήκας, μέσα στὶς ὁποῖες γεννήθηκε.

Ἡ διαπίστωση τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ ἀρχαίου κόσμου στοὺς νεώτερους χρόνους γίνεται σωστὰ μόνο μετὰ τὸ συσχετισμὸ τῆς ἀρχαίας μετὰ τὴ νεώτερη πνευματικὴ παραγωγὴ καὶ μετὰ ἀπαραίτητη γνῶση τῶν κειμένων. Ἔργα, ὅπως τοῦ Kurt v. Fritz, *Antike und moderne Tragödie*, δείχνουν σαφέστατα αὐτὴ τὴ σκοπιμότητα. Γιά μᾶς τοὺς Ἕλληνες ἡ σπουδὴ τῶν κλασσικῶν γραμμάτων ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. Ὅπως σωστὰ ἔχει τονισθῇ, «ἐνῶ γιὰ τοὺς ἄλλους λαοὺς ἡ κλασσικὴ παιδεία παρουσιάζει φύση ὑπερεθνική, γιὰ μᾶς τοὺς Ἕλληνες ἔχει φύση ἐθνική»¹. Τὸ ἐθνικὸ καὶ ὑπερεθνικὸ χρέος ἀπέναντι στὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ καθήκον τοῦ φιλόλογου ἀπέναντι στὴν πνευματικὴ παράδοση, ποὺ ζῇ ἔντονα καὶ πολύμορφα ἀνάμεσά μας, ἐκφράζει νομίζω ἄριστα ἡ διατύπωση τοῦ H. Tränkle: «Ὑπάρχει, ἀραγε, στὴν Εὐρώπῃ ἄλλος λαός, ποὺ νὰ ἐδημιούργησε τόσο πολλὰ ἔξοχα λογοτεχνικὰ σὲ εὐρύτατη ἐννοία ἔργα ὅπως οἱ Ἕλληνες, καὶ μάλιστα σὲ τόσο στενὸ χῶρο καὶ σὲ τόσο μικρὸ χρονικὸ διάστημα; Ὑπάρχει στὴν Εὐρώπῃ ἄλλη γλῶσσα, στὴν ὁποία διατυπώθηκαν τόσο πολλὰς βασικὰς σκέψεις; Ἄν κάποιοι πολιτισμοὶ ἀξίξῃ νὰ διατηρηθῇ, αὐτοὶ εἶναι ὁ ἑλληνικὸς. Εἶναι χρέος μας, νὰ διατηρήσωμε ζωντανὴ τὴ συνείδηση τῆς μοναδικῆς σημασίας του» (ὅπ. π. 25). Τὶς παραπάνω σκέψεις κατακλείω μετὰ μιὰ ὁμολογία πίστεως τοῦ μεγάλου φυσικοῦ (βραβεῖο Nobel) Werner Heisenberg: «Στὴν ἀφετηρία τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ βρίσκεται ἡ στενὴ σχέση θεωρητικοῦ προβληματισμοῦ καὶ πράξεως, ποὺ κατωρθώθηκε ἀπ' τοὺς Ἕλληνες. Πάνω σ' αὐτὴ τὴ σχέση στηρίζεται ὅλη ἡ δύναμη τοῦ πολιτισμοῦ μας ἀκόμη καὶ σήμερα. Ὅλες σχεδὸν οἱ πρόοδοι ἐκπηγάζουν ἀπ' τὴν σχέση αὐτή. Καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἐννοία μιὰ ὁμολογία πίστεως στὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδεία εἶναι χωρὶς ἄλλο ὁμολογία πίστεως στὴ Δύση καὶ στὴν πολιτισμογόνο δύναμή της»². Ὁ Heisenberg δὲν εἶναι οὔτε Ἕλληνας οὔτε φιλόλογος.

1. Κ. Χ. Γρόλλιου, *Κλασσικὴ παιδεία καὶ ἐθνικὸς βίος*, Θεσσαλονίκη 1967 σ. 12.

2. *Das Naturbild der heutigen Physik*, Hamburg 1955 (= *Texte zur Antike*. Von Platon bis Heisenberg. Hrsg. von O. Leggewie, H. Lenzen, J. R. Zinken, Freiburg i. Br. 1967, σ. 168).